

Soluții etimologice pentru adjectivele neologice în *-icesc*, propuse de *Dicționarul Academiei*

Carmen-Gabriela PAMFIL*
Elena (DĂNILĂ) TAMBA

Keywords: *lexicographic treatment, etymology, neological adjectives, Dicționarul Academiei (the Dictionary of the Academy)*

I. Din istoricul cercetării

Între operațiile preliminare avute în vedere de lexicografii ieșeni pentru elaborarea unei noi ediții, îmbunătățite sub toate aspectele, a *Dicționarului limbii române* al Academiei se înscrie analiza critică a primei ediții, cu scopul eliminării erorilor, inconsecvențelor, imperfecțiunilor conținute în mod firesc de o lucrare de asemenea complexitate și anvergură, aflată la întâia sa apariție¹.

Comunicarea de față își propune să studieze modul în care a fost soluționată sub aspect etimologic o serie lexicală care a pus și încă mai pune multiple și complicate probleme la stabilirea originii și la corecta indicare a etimologiei în *Dicționar*: adjectivele neologice terminate în *-icesc*. În acest caz, *neologic*, cu sens relativ, intră în opoziție cu *moștenit* sau *creat* într-o primă fază a limbii române vechi.

Perspectiva istorică a cercetării a determinat lărgirea accepțiunii *neologismului*, în sensul cuprinderii sub această specie a tuturor unităților lexicale împrumutate de-a lungul vremii, în cazul de față, încă din secolul al XVII-lea, din limbile cu care românii au venit în contact.

De asemenea, prin *neologisme* înțelegem nu numai împrumuturile mai mult sau mai puțin recente din limbi străine (accepțiune curentă în lexicologia românească²), ci și creațiile produse, pe terenul limbii române moderne³.

Despre adjectivele terminate în *-icesc* și mai ales despre originea acestora s-au scris studii importante, dintre care selectăm câteva pentru a prezenta, pe scurt, concluziile la care au ajuns autorii acestora.

Mai întâi⁴, Ladislau Gáldi, în lucrarea *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des Phanariotes*, consideră că grecescul *-ικός*, după ce a fost

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide” – Filiala din Iași a Academiei Române, Iași, România.

¹ Vezi și lucrarea Florescu, Dănilă *et alii* (2008).

² Vezi și Luiza și Mircea Seche (1965: 677-688).

³ Vezi, în acest sens, definiția neologismului din Dubois (1973: 335): «On appelle *néologisme* tout mot de création récente ou emprunté depuis peu à une autre langue, ou toute acception nouvelle d'un mot déjà ancien».

redus, în română, la *-ic*, a primit vechiul sufix adjectival *-esc*, pentru a forma adjective, identificând, cu acest prilej, un procedeu balcanic de adaptare a adjectivelor grecești în limbile bulgară și română (Gáldi 1939: 110).

Apoi Fulvia Ciobanu, în articolul *Sufixul adjectival -icesc*, din vol. I al colecției *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, deși are câteva intuiții corecte, între care influența vechiului sufix *-esc* în apariția și dezvoltarea lui *-icesc* (Ciobanu 1959: 109-110), insistă asupra originii rusești a sufixului *-icesc* (*-ический*).

Între autorii care au dedicat cele mai aprofundate studii adaptării împrumuturilor lexicale în limba română, cu referire specială la originea adjectivelor în *-icesc*, se numără N.A. Ursu și Despina Ursu. Este drept, concluziile judicioase la care au ajuns nu au fost formulate chiar de la primele cercetări și aceasta, firește, datorită dificultății problemelor. Astfel, în *Formarea terminologiei științifice românești*, N.A. Ursu vorbește despre sufixul *-icesc*, „provenit din rus. *-ический*” (N.A. Ursu 1962: 123) și despre faptul că majoritatea adjectivelor în *-icesc* ar fi primit sufixul respectiv pe teren românesc, „prin substituirea sufixelor similare proprii limbilor din care au pătruns la noi cuvintele respective” (N.A. Ursu 1962: 124).

Ulterior, în articolul *Observații asupra adaptării adjectivelor neologice la sistemul morfologic al limbii române în jurul anului 1800*, N.A. Ursu face pasul hotărâtor către elucidarea sub aspect teoretic a problemei, arătând că „*-icesc* a fost creat pe teren românesc, cu ajutorul sufixului mai vechi *-esc*, în procesul de adaptare a adjectivelor neogrecești terminate în *-ικός* la sistemul morfologic al limbii române” (N.A. Ursu 1964: 415). El respinge afirmația lui L. Gáldi, care susținuse că *-ικός* s-ar fi redus mai întâi la *-ic* și că numai apoi, cu vechiul *-esc*, ar fi creat suf. *-icesc*, pornind de la simplul și adevăratul considerent că formele în *-ic* sunt ulterioare formelor în *-icesc*. Ursu consideră că „în realitate, trecerea de la [gr.] *-ικός* la *-icesc* s-a făcut direct, fiind înlesnită de faptul că sufixul vechi românesc *-esc* avea aceleași valori ca și sufixul adjectival neogrecesc, iar în limba română de atunci existau deja unele derivate cu *-esc*, de la substantive terminate în *-ică* sau *-nic* (*biserică*, *vădică*, *duhovnic*, *voinic* etc.), care au putut favoriza apariția și dezvoltarea sufixului nou *-icesc*” (N.A. Ursu 1964: 415).

Faptul că Despina Ursu și N.A. Ursu consideră că formele adjectivale în *-icesc* (dar și în *-alicesc*, *-aricesc*, *-alnic*, *-arnic*) sunt rezultate în procesul adaptării la sistemul morfologic al vechii române literare... a adjectivelor corespunzătoare din diferite limbi străine (și nu derivate în limba română cu sufixele respective), le oferă autorilor justificarea tratării ca „variante învechite ale formelor corespunzătoare din limba literară română modernă, care – la rândul lor – sunt rezultatul unui reîmprumut sau al unei readaptării a formelor mai vechi” (N.A. Ursu și D. Ursu 1970: 137).

⁴⁶În jurul anului 1900, A. Philippide identifica, în cursul *Istoria formelor [românești]*, cap. *Adverbe, prepoziții, conjuncții, sufixe derivative, prefixe* (vezi Philippide 2011: 567) un sufix *-icesc*, în cuvinte precum: *agronomicesc*, *apostolicesc*, *chesaricesc*. G. Pascu (1916) nu înregistrează în acest sufix (*-icesc*).

Câțiva ani mai târziu Despina Ursu, în articolul *Adaptarea adjectivelor în limba română literară din perioada 1760-1860*, în *Studii de limbă literară și filologie*, București, 1969, p. 131-154, aduce câteva precizări importante, formulate tranșant: „sufixul *-icesc* nu este de proveniență rusă, ci s-a format în limba română, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea⁵, pe baza sufixului mai vechi *-esc*, în procesul adaptării adjectivelor grecești terminate în *-ικός* și a celor latinești terminate în *-icus*” (D. Ursu 1969: 140). Pentru autoare, segmentul terminal *-icesc* „este corespondentul românesc al gr. *-ικός*, lat. *-icus*, fr. *-ique*, it. *-ico*, germ. *-isch* și al rus. *-ический*” (D. Ursu 1969: 141).

Problema este reluată, cu noi precizări și amendamente în articolul redactat, în colaborare, de Despina Ursu și de N.A. Ursu, *Observații asupra etimologiei neologismelor în Dicționarul limbii române*, și în amplul studiu monografic, semnat de N.A. Ursu și Despina Ursu (2004-2006).

Abordând problema etimologiei neologismelor în *-icesc*, Ioan Oprea, mai întâi în articolul *Originea sufixelor adjectivale compuse din perioada premodernă a limbii române literare*, apoi în cartea *Terminologia filozofică românească modernă*, reformulează și nuancează concluziile lui N.A. Ursu și ale Despinei Ursu. El admite, detaliind procesul de adaptare, o parte din rezultatele cercetărilor anterioare, anume că „grecescul *-ικός* s-a redus mai întâi și apoi s-a adăugat *-esc* (fără a presupune, desigur [precum L. Gáldi] că forma redusă a circulat ca atare)” (Oprea 1988: 261). După ce I. Oprea descoperă unele inadvertențe în raționamentele lui N.A. Ursu și ale Despinei Ursu pe parcursul bogatei lor argumentări, încearcă, la rândul lui, să stabilească modalitatea prin care s-a creat sufixul compus *-icesc*. Reluând întreaga problematică, I. Oprea formulează mai întâi câteva întrebări cu răspunsuri lămuritoare, precum: de ce sufixul grecesc *-ικός* (și corespondentele lui din celelalte limbi) nu a fost înlocuit cu *-esc* („așa am fi avut într-adevăr o substituție de sufix” – precizează autorul), apoi „dacă avem a face cu un sufix *-icesc* în toate cazurile în care îl întâlnim ca terminație adjectivală la neologismele împrumutate sau mai precis, dacă trebuie evaluat ca entitate sufixală oricând apare la un adjectiv neologic românesc; dacă într-adevăr *-ic* selectat din adjectivele provenite din toate limbile menționate a participat efectiv la formarea unui sufix *-icesc*” (Oprea 1988: 265). După care conchide: „În cazul în care se admite o «substituție» sau o «înlocuire» de sufix, ar însemna că *-icesc* trebuia să existe deja, iar dacă se consideră că tocmai atunci se forma înseamnă că nu exista și deci califică drept sufix o realitate ce nu funcționa ca atare (ca mijloc derivativ de sine stătător). Fără rezolvarea unor asemenea chestiuni, originea și productivitatea sufixului *-icesc* nu este lămurită” (Oprea 1988: 265).

Procesul prin care Ioan Oprea explică formarea sufixelor compuse în română (*-icesc*, *-alnic* etc.) ar consta, așadar, în înlăturarea terminațiilor nespecifice românei (*-ός*, *-us*, *-ις*, *-is*), astfel încât „de la adjectivele grecești în *-ικός* sau de la cele latinești în *-icus*, prin înlăturarea terminațiilor respective, rezultă o formă în *-ic*, [n.n. nespecifică limbii române literare vechi] care, pentru a căpăta aspect de adjectiv

⁵ Vom vedea că vorbitorii români au avut conștiința unui sufix *-icesc* mult mai târziu, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea.

românesc primea sufixul consacrat *-esc*” (Oprea 1988: 265; cf. și Oprea 1996: 288). Este, în fond, cam aceeași idee pe care N.A. Ursu o formulase la un moment dat.

Autorul distinge în seria adjectivală în *-icesc* cuvinte având la bază etimoane grecești sau latinești adaptate la sistemul derivativ românesc (gr. *φιλοσοφικός*, lat. *philosophicus* > *filosoficesc*), iar în seria adjectivală în *-esc*, derivate formate de la substantivele românești cu sufix (*filosof* + suf. *-esc* > *filosofesc*).

El atrage atenția, ca și cercetătorii numiți anterior, asupra faptului că uneori este posibilă apariția în vechea română literară a unor forme în *-icesc* și în absența unui etimon grecesc în *-ικός* sau latinesc în *-icus*, de tipul *matericesc*, care ar fi „produsul unei analogii, iar nu al unei derivări propriu-zise” (Oprea 1988: 267)⁶. Autorul consideră că „abia spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, când *-icesc* este utilizat pentru românizarea unor adjective latinești în *-alis* sau în *-aris* și la derivarea de adjective de la substantive [*actoricesc*, *spitalicesc*] se poate vorbi de existența acestui sufix” (Oprea 1988: 267).

Prin urmare, genul proximal al celor două rezolvări teoretice (Ursu și Oprea) ar consta în identificarea originii lui *-icesc* în cuvintele grecești terminate în *-ικός* și latinești terminate în *-icus*, iar diferența specifică derivă din faptul că Ursu vorbește despre substituirea lui *-ικός*, respectiv *-icus* cu *-esc*, în vreme ce Oprea consideră că s-a înlocuit cu *-esc* numai terminațiile nespecifice românești (*-os*, *-us*), *-ic* aparținând bazei derivate străine. Ambii, însă, vorbesc mai mult sau mai puțin explicit, în realitate, despre un proces derivativ.

II. Analiza soluțiilor etimologice din Dicționarul Academiei

Dacă studiile asupra adaptării în limba română a adjectivelor în *-icesc* au dezvoltat concluzii judicioase, nu la fel de inspirate se dovedesc a fi soluțiile etimologice propuse de autorii *Dicționarului Academiei* și ai altor dicționare.

Trebuie menționat că în româna literară veche existau numeroase adjective neologice în *-icesc*, fapt reflectat, în bună măsură de Dicționarul Academiei (Tezaur). Ele încep să apară, sporadic, mai ales în traduceri din slavonă, greacă sau latină, încă din secolul al XVII-lea; numărul lor sporește în perioada cuprinsă între 1750 și 1830 – 1840, în care se manifestă puternic influența greacă asupra limbii române literare, după care sunt treptat eliminate și înlocuite cu neologisme de tip romanic occidental. Spre exemplificare, menționăm o listă selectivă cu asemenea cuvinte excerptate din Dicționarul Academiei: *dactilicesc*, *dalmaticesc*, *danicesc*, *dăscălicesc*, *democraticesc*, *despoticesc*, *diagonalicesc*, *dialecticesc*, *diavolicesc*, *didacticesc*, *didacticesc*, *diplomaticesc*, *doctoricesc*, *dogmaticesc*, *dramaticesc*, *economicesc*, *eleghiacesc*, *elementaricesc*, *emfaticesc*, *empiricesc*, *enciclopedicesc*, *encomiasticesc*, *eosforicesc*, *epidemicesc*, *episcopicesc*, *ereticesc*, *eroicesc*, *eroticesc*, *esculapicesc*, *esopicesc*, *esteticesc*, *eticesc*, *etimologicesc*, *etiopicesc*, *etnicesc*, *etnograficesc*, *europicesc*, *evangelicesc*, *evghenicesc*, *laconicesc*, *leonicesc*, *letarghicesc*, *lexicograficesc*, *lexicologicesc*, *liricesc*, *literalicesc*;

⁶ Pentru Fulvia Ciobanu adjectivul *matericesc*, cu prima atestare la Ivireanu, ar fi derivat „pe teren românesc” de la substantivul *materie*, iar faptul acesta ar dovedi că „*-icesc* începuse să fie simțit ca sufix independent încă de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului următor” (Ciobanu 1959: 106).

matematicesc, mecanicesc, meridionalicesc, metafizicesc, metaforicesc, metalicesc, metalurgicesc, metodicesc mitropolicesc, monarhicesc, moralicesc, moschicesc, muzicesc, naționalicesc, normalicesc, olimpicesc, orfanicesc, organicesc, orientalicesc, ortograficesc, ortopedicesc, otomanicesc, pantomicesc, papagalicesc, păstoricesc, patriarhicesc, patrioticesc, polcovnicesc, politicesc, practicesc, pravilicesc, reportericesc, retoricesc, reumaticesc, saficesc, scolasticesc, sfericesc, siloghisticsc, sinodicesc, spatanticesc, spitalicesc, tabularicesc, teatralicesc, teatricsc, tehnicesc, tehnologicesc, telegraficesc, teologicesc, teoreticesc, teoricesc, tetragonicesc, tipograficesc, tiranicesc, topograficesc, traghicesc, trigonicesc, trigonometricesc, triunghicesc, trogloditicesc, tropicesc, varvaricesc, vistiericesc, vitriolicesc, vulgaricesc.

Studiile consacrate acestei problematici oferă exemple suplimentare, neînregistrate în Dicționarul Tezaur: *academicesc, africanicesc, aligoricesc, alfabeticesc, anacreonticesc, analiticesc, anarchicesc, anghelicesc, anticesc, arheologicesc, arhitectonicesc, aristocraticesc, armonicesc, aromaticesc, artisticesc, atomicesc, avtocratoricesc, aschiticesc, bucolicesc, caligraficesc, cavalericesc, demagoghicesc, dictatoricesc, energhicesc, epicuricesc, ermeneuticesc, extraordinaricesc, fandasticesc, fantasmagoricesc, filologhicesc, fiscalicesc, formalicesc, gastronomicesc, gheralicesc, ghiganticesc, ghimnasticesc, goticesc, gubernalicesc, himericesc, hronologhicesc, idealicesc, indianicesc, ipoteticesc, iuridicesc, maghistratualicesc, materialicesc, militaricesc, ministerialicesc, monarhicesc, monosilavicesc, mozaicesc, necrologicesc, neologicesc, nobilicesc, osmanicesc, osticesc, patronimicesc, pedagoghicesc, perifrasticesc, personalicesc, pitagoricesc, polemicesc, privileghicesc, profanicesc, provințialicesc, romaicesc, romanticesc, tabelicesc, transalpinicesc, triamvicesc, trohaicesc, troianicesc, universalicesc, schinicesc, schepticesc, septemtrionalicesc, sintacticesc, sinteticesc, spondeicesc, statisticesc, viograficesc.*

Seria veche a *Dicționarului Academiei (DA)* înregistrează puține adjective neologice (împrumuturi sau derivate, căci și acestea sunt relativ noi) în *-icesc*, de regulă sub cuvântul considerat baza familiei lexicale respective. Astfel, s. v. *catolic*, este lucrat și *catolicésc*, atestat prima dată în *Biblia de la București*; la etimologia, care vizează toți termenii cuibului lexical, apare indicația – N. din lat. *catholicus*, *-a*, *-um*, idem. (< gr. *καθολικός* „universal”); *comicésc*, s.v. *comic*, atestat în 1799; cu etimologia comună – N. din lat. *comicus*, *-a*, *-um* „de comedie” (cu sensurile fr. *comique*) s. din ital. *comico*, idem.; *criminalicesc*, s.v. *criminal*, cu etimologia comună – N. după fr. (lat. *criminalis*, *-e*), în sensul II și din germ. *Kriminal (gericht)*. Cf. *criminalist*, *criminalitate*, *încrimina*; *genealogicesc*, s.v. *genealogie*, – de orig. grec. (*γενεαλογία*); *geometricesc* (cu prima atestare la CANTEMIR, HR. și în I.I.⁷) este înregistrat s.v. *geo*-⁸; *gramaticesc*, (atestat în E. VĂCĂRESCUL, IST.) s.v. *gramatică*, primește etimologia – N. din lat. *grammatica*, *-am* (< grec. *γραμματική*), *iamvicesc* (atestat în DOSOFTEI, V. S.), s.v. *iamb*, primește etimologia – N. de origine grec. (*ιάμβος*, idem), *ironicesc* (cu prima atestare la

⁷ Am utilizat siglele textelor utilizate pentru excerptarea citatelor din DA și DLR.

⁸ Fulvia Ciobanu propune o etimologie multiplă a cuvântului *gheometricesc*, atestat la Poteca F. (*ghemetricesc method*): gr. *γεωμετρικός*, rus. *геометрический* (Ciobanu 1959: 109).

CANTEMIR, IST.), s.v. *ironie*, primește indicația etimologică – N. după fr. (lat. *ironia* < grec. *ειρωνεία*), *istoricesc* (atestat în anul 1683, ap. GCR I, și în CANTEMIR, HR.), s.v. *istoric*, primește etimologia – N. din lat. *historia*, -am și (n)grec. *ἱστορία*.

O soluție etimologică interesantă primește cuibul lexical cuprins s.v. *fanariotic*; *fanarioticesc* (atestat în ZILOT, CRON.), *fanarioțesc*: – N. derivat din *fanariot*, prin sufixul adjectival -esc, -ic, -icesc.

Seria nouă a *Dicționarului Academiei* (DLR) prezintă o multitudine de soluții etimologice (aproximativ 15) pentru adjectivele neologice în -icesc. Din modul de tratare a etimologiilor acestui tip lexical se constată o rezolvare neunitară, iar, pe baza soluțiilor oferite, nu se poate face o categorizare corectă a situațiilor existente în limbă.

Astfel, deși aparțin aceleiași categorii de cuvinte, având toate, în plus, corespondent în greacă și latină, în DLR, adjective, precum *maghicesc*, *poeticesc*, de pildă, sunt derivate din substantivele *mag*, respectiv, *poet* cu sufixul -icesc, în vreme ce *politicesc* este derivat din adjectivul *politic* + sufixul -esc; *topicesc*, de la ngr. *τοπικός*, iar *monarhicesc* primește etimologia: – *Monarh* + suf. -icesc, după ngr. *μοναρχικός*, germ. *monarchisch*).

Și seria inconsecvențelor continuă.

În cele ce urmează încercăm gruparea principalelor categorii și subcategorii de soluții etimologice, propuse de autorii DLR (în care se includ, firește, și membrii Comisiei de etimologii), pentru adjectivele în -icesc din limba română.

În final vom încerca o regrupare a situațiilor pentru care propunem soluții, sperăm, mai adecvate și, în tot cazul, unitare.

1. a) Cele mai numeroase adjective neologice în -icesc, unele menționate și mai sus, de tipul: *dactilicesc*, *dalmaticesc*, *eleghiacesc*, *episcopicesc*, *etiopicesc*, *liricesc*, *metaforicesc*, *metalicesc*, *monarhicesc*, *ortopedicesc*, *pantomicesc*, *patrioticesc*, *saficesc*, *sfericesc*, *teologicesc*, cu prime atestări datând din secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea, au în DLR drept etimologie substantivele *dactil*, *dalmat*, *eleghie*, *episcop*, *etiop*, *liră*, *metaforă*, *metal*, *monarh*, *ortopedie*, *pantomie*, *patriot*, *Safo*, *satiră*, *sferă*, *teologie*, la care este adăugat sufixul -icesc. În realitate, acestor cuvinte românești le corespunde etimonul grecesc sau latin terminat în -ικός, respectiv în -icus. Astfel, *dactilicesc* ar fi trebuit pus în legătură cu gr. *δακτυλικός*, lat. *dactylicus* (vezi Ursu 2006: 209); *dalmaticesc*, cu lat. *dalmaticus*; *eleghiacesc*, cu gr. *ἐλεγειακός*, lat. *elegiacus*; *episcopicesc*, cu ngr. *ἐπισκοπικός* (chiar și cu germ. *episcopisch*), *etiopicesc*, cu gr. *αιτιοπικός*, *leviticesc*, cu lat. *leviticus*; *liricesc*, cu gr. *λυρικός*, lat. *lyricus* etc. Faptul că în această situație substantivul considerat ca bază derivativă era mai vechi în limbă decât adjectivul în -icesc, i-a determinat, probabil, pe lexicografi să considere plauzibilă etimologia acestei serii de adjective.

b) Deși aparțin aceleiași serii neologice, atestate în perioada de tranziție spre limba modernă, ceea ce ar fi presupus același tratament etimologic, adjectivele *democraticesc* și *encomiasticesc* sunt, de asemenea, considerate de autorii DLR derivate cu sufixul -icesc, de astă dată de la adjectivele *democrat*, *encomiast*.

c) Mai prudentă, deși tot incorectă, este indicația etimologică a adjectivului *meridionalicesc*: – Probabil din *meridional* + suf. -icesc.

Soluția etimologică prezentată mai sus presupune, așadar, considerarea acestor cuvinte ca fiind derivate pe terenul limbii române. Rezolvarea oferită este, evident, eronată. Am văzut că studiile citate au propus ca soluție pentru acest tip de cuvinte etimoane străine, de regulă grecești, latinești, mai rar germane, adaptate la sistemul morfo-lexical al limbii române.

Că înșiși autorii DLR se îndoiesc de corectitudinea unei asemenea rezolvări etimologice stau mărturie și alte încercări de soluționare a problemei, prin alt tip de formulă etimologică.

d) Astfel, pentru alte adjective în *-icesc*, atestate în aceleași perioade, se invocă și unul sau mai multe etimoane străine (mai ales neogrecești, dar și rusești), pe lângă derivarea cu sufixul *-icesc*: *europicesc* – *Europa* (n. pr.) + suf. *-icesc*. Cf. ngr. *ἐυρωπαϊκός*, germ. *europäisch*; *evangelicesc* – *evanghelie* + suf. *-icesc*. Cf. ngr. *εὐαγγελικός*; *metalurgicesc* – *metalurg* + suf. *-icesc*. Cf. rus. *металлургический*; *muzicesc* – *muză* + suf. *-icesc*. Cf. ngr. *μουσικός*; *ortograficesc* – *ortografie* + suf. *-icesc*. Cf. ngr. *ορθογραφικός*, lat. *orthographus*, germ. *orthographisch*; *trigonicesc* – *trigon* + suf. *-icesc*. Cf. ngr. *τριγωνικός*; *tropicesc* – *trop*² + suf. *-icesc*. Cf. ngr. *τροπικός*, *varvaricesc* – *varvar* + suf. *-icesc*. Cf. ngr. *Βαρβαρικό*⁹.

e) Ciudate sunt și etimologiile adjectivelor neologice în *-icesc* de la substantive sau adjective terminate în *-ic*, derivate cu sufixul *-icesc*, de tipul: *dialecticesc* < *dialectic* + suf. *-icesc* (din care ar fi trebuit să rezulte *dialecticicesc*); *economicesc* < *economic* + suf. *-icesc* (din care ar fi trebuit să rezulte *economicicesc*); *eparșicesc* < *eparhic* + suf. *-icesc* (din care ar fi trebuit să rezulte *eparhicicesc*).

f) Asemenea etimologii sunt uneori completate cu trimiteri la unul sau mai multe etimoane străine: *matematicesc* < *matematic* + suf. *-icesc* [= **matematicicesc*]. Cf. rus. *математический*; *metafizicesc* < *metafizic* + suf. *-icesc* [= **metafizicesc*]. Cf. rus. *метафизический*; *organicesc* < *organic* + suf. *-icesc* [= **organicicesc*]. Cf. rus. *органический*; *practicesc* < *practic* + suf. *-icesc* [= **practicicesc*]. Cf. ngr. *πρακτικός*, lat. *practicus*, germ. *practisch*.

g) Faptul că nu numai cuvintele grecești sau latine terminate în *-ικός* și, respectiv, în *-icus* au suferit adaptarea la limba română, ci și cuvintele de origine latină, germană, franceză, având alte terminații, de tipul: *-alis*, *-arius* etc. au căpătat în română forme în *-icesc*, demonstrează că nu a avut loc un proces derivativ, că nu s-a produs o substituție propriu-zisă a terminațiilor nespecifice românei cu *-icesc*, care în epoca respectivă nu era perceput ca sufix de sine stătător, ci că avem a face cu împrumuturi adaptate firesc, printr-un proces analogic, la seria adjectivelor românești derivate cu sufixul *-esc*, de tipul *bisericesc*, *duhovnicesc*, *mucenicesc*, *pustnicesc*, *voinicesc* etc. Este și rațiunea care îi va fi determinat pe autorii DLR să găsească soluții precum: *orientalicesc* – *oriental* + suf. *-icesc*, cf. (adică, după modelul) lat. *orientalis*, -e, germ. *orientalisch*, sau explicit *moralicesc* – *moral*² + suf. *-icesc*, după germ. *moralisch*.

⁹ Indicarea etimonului străin în cazul unor cuvinte din această categorie poate fi datorată prezenței lui N.A. Ursu în Comisia de etimologii, la data elaborării volumelor respective.

h) Când lexicografii au simțit necesară explicitarea procesului de adaptare a cuvintelor străine au utilizat formule hibride, precum: *evghenicesc* < *evghen[ie]* + suf. *-icesc*. Cf. ngr. ἐυγενικός, formulă care conduce spre ideea aceluiași proces derivativ.

i) Aceeași formulă etimologică apare și sub unele cuvinte, derivate autentice pe terenul limbii române

– de la substantive, precum: *danicesc* < *dan*¹ + suf. *-icesc*; *dăscălicesc* < *dascăl* + suf. *-icesc*; *despoticesc* < *despot* + suf. *-icesc*; *diavolicesc* < *diavol* + suf. *-icesc*; *doctoricesc* < *doctor* + suf. *-icesc*; *esculapicesc* < *Esculap* (n. pr.) + suf. *-icesc*; *mitropolicesc* < *mitropolie* + suf. *-icesc*; *moschicesc* < *Mosc* (n. pr.) + suf. *-icesc*; *otomanicesc* < *otoman* + suf. *-icesc*; *papagalicesc* < *papagal* + suf. *-icesc*; *patriarhicesc* < *patriarh* + suf. *-icesc*; *păstoricesc* < *păstor* + suf. *-icesc*; *polcovnicesc* < *polcovnic* + suf. *-icesc*; *pravilicesc* < *pravilă* + suf. *-icesc*; *reportericesc* < *reporter* + suf. *-icesc*; *spartanicesc* < *spartan* + suf. *-icesc*; *spitalicesc* < *spital* + suf. *-icesc*; *teoricesc* < *teorie*¹ + suf. *-icesc*; *tipograficesc* < *tipograf* + suf. *-icesc*; *trigonometricesc* < *trigonometrie* + suf. *-icesc*; *triumphicesc* < *triumphi* + suf. *-(i)cesc*; *troglođiticesc* < *troglođit* + suf. *-icesc*; *vistiericesc* < *vistierie* + suf. *-icesc*; *vitriolicesc* < *vitriol* + suf. *-icesc*;

– de la adjective ca bază derivativă, de tipul: *diagonalicesc* < *diagonal* + suf. *-icesc* (primele atestări ale derivatului datează din aceeași perioadă cu baza); *elementaricesc* (VÎRNAV, L. – 1825) < *elementar* (POTECA, F. – 1829) + suf. *-icesc*; *literalicesc* (BOJINCĂ, A. – 1832) < *literal* (ASACHI, ALGHEBRA – 1818) + suf. *-icesc*; *naționalicesc* (MOLNAR, I. – 1800) < *național* (IORGOVICI, O. – 1799) + suf. *-icesc*; *normalicesc* < *normal* + suf. *-icesc* (cu prime atestări în aceeași perioadă); *vulgaricesc* (MOLNAR, I. – 1800) < *vulgar* (VÎRNAV, L. – 1825) + suf. *-icesc*¹⁰.

Multe dintre derivatele menționate au concurat o perioadă (scurtă) de timp cu neologisme împrumutate, simultan sau în epoci diferite: *despotice* < fr. *despotique*; *troglođitic* < fr. *troglođitique*; *triumghiular* < lat. *triangularis*; *triumghiular* < lat. *triangularis*, fr. *triangulaire*, it. *triangolare* (după *triumphi*); *vitriolic* < fr. *vitriolique* ori cu derivate cu alte sufixe neologice: cu *-ic*: *danic* < *dan*¹ + suf. *-ic*; *esculapic* < *Esculap* (n. pr.) + suf. *-ic*; *papagalic* < *papagal* + suf. *-ic*; *triumhic* < *triumphi* + suf. *-ic*; *triumhiat*, *triumhiurat* < De la *triumphi*.

j) Unele adjective terminate în *-icesc* sînt considerate în DLR derivate cu sufixul *-esc*, avînd ca bază adjective în *-ic*, de tipul: *didacticesc* < *didactic* + suf. *-esc*; *diplomaticesc* < *diplomatic* + suf. *-esc*; *emfaticesc* < *emfatic* + suf. *-esc*; *empiricesc* < *empiric* + suf. *-esc*; *enciclopedicesc* < *enciclopedic* + suf. *-esc*; *epidemicsc* < *epidemic* + suf. *-esc*; *mecanicesc* < *mecanic* + suf. *-esc*; *politicesc* < *politic* + suf. *-esc*; *scolasticesc* < *scolastic* + suf. *-esc*; *siloghisticsc* < *siloghistic* + suf. *-esc*; *sinodicesc* < *sinodic* + suf. *-esc*; *didacticesc* < *didactic* + suf. *-esc*, sunt, de fapt, împrumuturi din greacă, latină sau germană (ngr. *διδασκατικός*, respectiv, lat. *diplomaticus*, germ. *diplomatisch*, ngr. *εμφατικός*, lat. *emphaticus*, ngr. *εμπειρικός*, ngr. *ενκυκλοπαιδικός*, ngr. *ἐπιδημικός*, ngr. *μηχανικός*, ngr. *πολιτικός*, lat. *politicus*, germ. *Politikus*, ngr. *σχολαστικός*, lat. *scholasticus*, germ. *scholastisch*, gr.

¹⁰ Nu este exclus ca primele atestări să fie anterioare celor indicate de autorii DLR.

συλλογιστικός, lat. *sylogisticus*, germ. *sylogistisch*), asimilate seriei adjectivelor vechi, de tipul *duhovnic*, *voinic* etc., derivate cu suf. *-esc*.

k) Uneori, soluția propusă de lexicografi pentru aceste derivate este completată, ca și în cazul unor derivate cu *-icesc* (vezi supra, **d**) cu trimeri la cuvintele străine, reprezentând modelul pentru cele românești: *enigmaticesc* – *enigmatic* + suf. *-esc*. Cf. gr. *αινιγματικός*; *mitologhicesc* – *mitologhic* + suf. *-esc*. Cf. ngr. *μυθολογικός*; *electricesc* – *electric* + suf. *-esc*. Cf. rus. *электрический*; *sistematicesc* – *sistematic* + suf. *-esc*. rus. *систематический*; și, cu o indicație diferită, *opticesc* – *optic* + suf. *-esc*, după gr. *οπτικός*, germ. *optisch*;

2. a) Din cu totul altă perspectivă, aceea a împrumutului lexical, sunt tratate etimologic adjectivele în *-icesc* din seria: *eosforicesc* – Din ngr. *εωσφορικὸς*, *orfanicesc* – Din ngr. *ὄρφανικὸς*, *teatricsc* – Din ngr. *θεατρικὸς*, *tetragonicesc* – Din ngr. *τετραγωνικὸς*, *tabularicesc* – Din lat. *tabularis*; *tehnicesc* – Din germ. *technisch*; *telegraficesc* – Din germ. *telegraphisch*; *traghicesc* – Din rus. *трагический*, acesta din urmă atestat în CANTEMIR, IST., și mai vechiul *ereticesc* – Din v. sl. *еретичьскъ*.

b) Alte adjective neologice din aceeași serie primesc etimologie multiplă: *retoricesc* – Din ngr. *ρητορικὸς*, lat. *rhetoricus*, germ. *rhetorisch*; *reumaticesc* – Din lat. *rheumaticus*, germ. *rheumatisch*; *tehnologicesc* – Din germ. *technologisch*, ngr. *τεχνολογικὸς*, *teoreticesc* – Din ngr. *θεωρητικὸς*, lat. *theoreticus*, germ. *theoretisch*. Cf. rus. *теоретический*; *tiranicesc* – Din ngr. *τυρανικὸς*, fr. *tyrannique*, și cu o formulă inedită: *topograficesc* – De la fr. *topographique*, it. *topografico*, ngr. *τοπογραφικὸς*.

Adjectivul *tacticesc* provine, după lexicografii clujeni, dintr-un fr. *tactique*, cu trimitere la un model rusesc (cf. rus. *тактический*). *Tacticesc* ar putea fi pus în legătură cu gr. *τακτικὸς*, asimilat adjectivelor cu *-esc* (*duhovnicesc*).

c) În alte cazuri, rare, lexicografii au recurs la o explicație etimologică hibridă (împrumut și derivare):

olimpicesc – Din ngr. *Ὀλυμπιακὸς*, fr. *olympique*, germ. *olympisch* + suf. *-esc*.

În aceeași manieră (cu unele inconsecvențe) procedează autorii NDU; aici este chiar mai evident marcat procesul derivativ cu sufixul *-esc* (care ar substitui terminațiile străine: *-ός*, *-us*, *-isch*). Așadar formula etimologică nu este corectă nici un în acest dicționar: *comicesc* [Din lat. *comic(us)* + suf. *-esc*], *democraticesc* [Din gr. *demokratik(ós)* + suf. *-esc*], *evangelicesc* [Din gr. *evaggelikós* + suf. *-esc*], *filozoficesc* [Din lat. *philosophicus*, germ. *philosophisch* + suf. *-esc*], *istoricesc* [Din lat. *historic(us)* + suf. *-esc*], *poeticesc* [Din lat. *poetic(us)*, gr. *poietik(ós)* + suf. *-esc*] etc. Tentația de a explicita procedeul de formare a unor asemenea cuvinte nu este justificată; în nici o altă situație autorii nu mai procedează similar, ci pur și simplu indică, ca în toate celelalte dicționare, etimonul străin original, fără detalii asupra procesului de adaptare în limba română: *analizá* [Din fr. *analyser*, germ. *analysieren*]; *analiză* [Din lat., gr. *analysis*, fr. *analyse*, germ. *Analyse*]; *analogic* [Din lat. *analogicus*, fr. *analogique*, germ. *analogisch*]; *derizoriu* [Din lat. *derisorius*, fr. *dérisoire*]; *națiune* [Din lat. *natio*, *-onis*, it. *nazione*, fr. *nation*] și nu [Din lat. *nati(o, -onis)*, it. *nazi(one)*, fr. *nati(on) + -une*], de pildă – transpunând,

astfel în practica lexicografică soluția N.A. Ursu, în ciuda faptului că unul dintre autorii acestui dicționar, Ioan Oprea, a izbutit în câteva studii, să nuanțeze și să rafineze analiza, criticând – adesea întemeiat – tocmai afirmațiile care ar fi condus spre o asemenea soluție etimologică.

d) Un alt tip de rezolvare etimologică au propus lexicografii ieșeni¹¹, indicând cu cf. sursa străină de la care s-a creat adjectivul neologic respectiv: *dogmaticesc* – Cf. gr. δογματικός; *dramaticesc* – Cf. gr. δραματικός; *eroicesc* – Cf. lat. heroicus, -a, -um, ngr. ήρωικός, fr. h  r  que, germ. heroisch; *eroticsc* – Cf. ngr.   ρωτικός, fr.   rotique; *esopicesc* – Cf. ngr.   σωπικός, lat. aesopicus, -a, -um; *esteticesc* – Cf. lat. aestheticus, -a, -um, germ.   sthetisch; *eticesc* – Cf. lat. ethicus, -a, -um, ngr.   θικός, germ. ethisch; *etimologicesc* – Cf. ngr.   τυμολογικός, lat. etymologicus, -a, -um; *eticesc* – Cf. ngr.   θνικός, lat. ethnicus, -a, -um; *etnograficesc* – Cf. germ. ethnographisch; *laconicesc* – Cf. ngr. λακονικός, lat. laconicus, -a, -um, fr. laconique; *leonicesc* – Cf. lat. med. leoninus, -a, -um; *letarghicesc* – Cf. ngr. ληταργικός; *lexicograficesc* – Cf. it. lessicografico, germ. lexicographisch; *lexicologicesc* – Cf. it. lessicologico, germ. lexicologisch; *metodicesc* – Cf. ngr. μετοτικός, rus. методический.

III. Concluzii

Materialul lexicografic cercetat și bibliografia studiată conduc la concluzia că adjectivele în *-icesc* pot fi clasificate în două mari categorii:

A. împrumuturi din limbi străine;

B. derivate pe teren românesc.

În prima grupă se încadrează adjectivele neologice terminate în *-icesc*, pătrunse în română încă de la sfârșitul secolului al XVII-lea și curente în perioada 1780 – 1850 (de exemplu, *dactilicesc*, *democraticesc*, *monarhicesc*, *poeticesc* etc.).

Din cea de a doua grupă fac parte derivatele formate sporadic, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea și mai ales în secolul al XIX-lea, după ce sufixul *-icesc* a fost izolat și utilizat ca element derivativ (de exemplu, *actoricesc*, *contabilicesc*, *reportericesc*, *spitalicesc* etc.).

S-ar mai impune precizarea că momentul apariției în limba română a adjectivelor în *-icesc* nu coincide cu formarea sufixului *-icesc*. Sunt două probleme diferite, aflate, este drept, în strânsă, dar univocă dependență.

Și pentru că se vorbește despre formalismul și tehnicismul dicționarilor, în general, și, în special, al DLR, insistăm asupra faptului că, precum s-a putut constata din cele prezentate, o formulă lexicografică adecvată se cristalizează anevoie și numai după ce o temeinică documentare este epuizată (documentare care să aibă în vedere aspecte de lingvistică externă, precum locul și momentul apariției cuvântului, formația culturală a scriitorilor / traducătorilor care îl utilizează într-un text anume, pe lângă aspectele care vizează normele de adaptare fonetică și de încadrare morfologică la sistemul lexical românesc și altele asemenea). Cu alte cuvinte, pot fi

¹¹ Soluția a fost adoptată sistematic și de bucureșteni, în ultimul vol. DLR din litera D. Sporadic, această formulă apare și în fasciculele – M – *metodicesc* din DLR.

elucidate în diferite tipuri de lucrări științifice aspecte, oricât de dificile, legate de apariția și de evoluția unui cuvânt sau a unui proces ori fenomen lingvistic. Însă, găsirea unei soluții lexicografice potrivite, care să surprindă toate aceste aspecte, are adesea un traseu sinuos, cu capcane de tot felul. Astfel se explică multitudinea de soluții etimologice aflate în DLR, în legătură cu problema tratată.

La rândul nostru, propunem următoarele formule etimologice, aplicabile unor categorii omogene de adjective neologice în *-icesc*:

A. Pentru adjectivele împrumutate din greacă și latină, terminate în *-ικός* și *-icus*, în româna literară veche, ca și pentru împrumuturile din alte limbi, intrate în faza de tranziție spre româna literară modernă:

– Din gr. ... sau / și lat. ..., germ. ..., fr. ..., prin apropiere de derivate românești cu suf. *-esc*, de tipul *bisericesc*, *duhovnicesc*, *voinicesc*.

Adică:

POETICESC – Din gr. *ποιητικός*, lat. **poeticus**, **-a**, **-um**, prin apropiere de derivate românești cu suf. *-esc*, de tipul *bisericesc*, *duhovnicesc*, *voinicesc*.

B. Pentru derivatele pe terenul limbii române:

– Substantiv / adjectiv ca bază + suf. *-icesc*.

Adică:

ACTORICESC – **Actor** + suf. *-icesc*.

SPITALICESC – **Spital** + suf. *-icesc*.

NAȚIONALICESC – **Național** + suf. *-icesc*.

C. În anumite situații pare a fi imposibilă stabilirea adevăratei origini a adjectivelor în *-icesc*, cu prime atestări în secolul al XIX-lea, în perioada de tranziție spre română literară modernă, când încă mai dăinuia modelul vechi de adaptare a împrumuturilor, pe de o parte, și când, pe altă parte, vorbitorii căpătaseră deja conștiința unui sufix adjectival *-icesc* pentru formarea unor derivate adjectivale pe teren românesc, mai ales în domeniul tehnic.

În această situație, ar putea fi adoptată o soluție etimologică de compromis:

– Substantiv ca bază + suf. *-icesc*. Cf. etimonul străin.

Adică:

LITOGRAFICESC – **Litograf** + suf. *-icesc*. Cf. fr. *lithographique*.

LOGARITMICESC – **Logaritm** + suf. *-icesc*. Cf. fr. *logarithmique*.

MAGNETICESC – **Magnet** + suf. *-icesc*. Cf. ngr. *μαγνητικός*.

ORTOPEDICESC – **Ortopedie** + suf. *-icesc*. Cf. germ. *orthopädisch*.

Bibliografie

Ciobanu 1959: Fulvia Ciobanu, *Sufixul adjectival -icesc*, în *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. I, București, p. 101-116.

Florescu, Dănilă *et alii* 2008: Cristina Florescu, Elena Dănilă, Laura Manea, Marius-Radu Clim, *DTLR^d. Bază lexicală informatizată. Derivate în -ime și -iște*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

Dubois 1973: Jean Dubois *et alii*, *Dictionnaire de linguistique*, Paris, Librairie Larousse.

Gáldi 1939: Ladislau Gáldi, *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des Phanariotes*, Budapest.

- Oprea 1988: Ioan Oprea, *Originea sufixelor adjectivale compuse din perioada premodernă a limbii române literare*, în LR, XXXVII, 1988, nr. 3, p. 259-272.
- Oprea 1996: Ioan Oprea, *Terminologia filozofică românească modernă*, București.
- Pascu 1916: G. Pascu, în *Sufixele românești*, București.
- Philippide 2011: Alexandru Philippide, *Istoria limbii române*, Ediție critică de G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil și Luminița Botoșineanu, Iași, Polirom.
- Seche 1965: Luiza și Mircea Seche, *Despre adaptarea neologismelor în limba română (Unele contribuții generale)*, în LR, XIV, 1965, nr. 6, p. 677-688.
- D. Ursu 1969: Despina Ursu, *Adaptarea adjectivelor în limba română literară din perioada 1760-1860*, în *Studii de limbă literară și filologie*, București, 1969, p. 131-154.
- N.A. Ursu 1962: N.A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București.
- N.A. Ursu 1964: N.A. Ursu, *Observații asupra adaptării adjectivelor neologice la sistemul morfologic al limbii române în jurul anului 1800*, în LR, XIII, 1964, nr. 5, p. 413-422.
- N.A. Ursu, D. Ursu 2004-2006: N.A. Ursu, Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare*, 2 vol., Iași, 2004-2006.
- D. Ursu, N.A. Ursu 1970: Despina Ursu și N.A. Ursu, *Observații asupra etimologiei neologismelor în Dicționarul limbii române*, în „Anuar de Lingvistică și istorie literară”, XXI, 1970, p. 127-146.

Dicționare:

- DA = *Dicționarul limbii române*, tom I-II, București, Tipografia ziarului „Universul”, Imprimeria Națională, 1913-1948.
- DLR = *Dicționarul limbii române*, Serie nouă, tom VI-XIV, București, Editura Academiei, 1965-2010.
- DEXI = Eugenia Dima, Doina Cobet, Laura Manea, Elena Dănilă, Gabriela E. Dima, Andrei Dănilă, Luminița Botoșineanu, *Dicționarul explicativ ilustrat al limbii române*, Chișinău, Editurile Arc și Gunivas, 2007.
- NDU = Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu, *Noul dicționar universal al limbii române*. București – Chișinău, Litera Internațional, 2006.

Etymological Solutions to the Neological Adjectives Ending in *-icesc*, Suggested by *Dicționarul Academiei* (The Dictionary of the Academy)

Although for the last two decades the issue of the origin and adaptation into Romanian of neological adjectives represented the object of a number of highly complex studies on lexicology, in *Dicționarul limbii române* (the Dictionary of Romanian Language) of the Academy (as well as in other current Romanian dictionaries) they continue to be tackled from an etymological perspective, providing different explanations, that are even divergent, at times.

The old neological adjectives ending in *-icesc*, *-alnic*, *-arnic*, etc. are considered internal creations, that are derived with the suffixes added to the neologisms which were not circulating yet in Romanian, either borrowings that were adapted to the derivative system of Romanian by the substitution of the foreign suffixes for the Romanian equivalents, or direct lexical borrowings of Greek, Latin and German origin (the first foreign sources of the neological lexical borrowings of Romanian).

In this presentation we deal with the analysis of the neological adjectives ending in *-icesc* and we suggest unitary and adequate solutions for the treatment of their etymology.